

УДК 902.2:911.37(477.82–25)

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТКИ АРХЕОЛОГІЇ В УРОЧИЩІ КУПОВАТІ НА ОКОЛИЦІ ЛУЦЬКА У 2010 РОЦІ

Віктор БАЮК

Інститут археології НАН України

ДП “Волинські старожитності” Охоронної археологічної служби України

вул. Коперника, 36а, Луцьк, 43010, Україна

e-mail: e-mail: vf_oasu@i.ua

Опубліковано матеріали польових досліджень в урочищі Куповаті на околиці Луцька у 2010 р. Досліджено три різночасові об'єкти та багатий культурний шар. На основі нових матеріалів підтверджено багат шаровість дослідженої частини поселення, уточнено його хронологію та просторові межі.

Ключові слова: сільськогосподарська округа, околиця, поселення.

Ділянка досліджень розміщена на західній околиці с. Рованці, приблизно за 100 м на південний схід від церкви св. Пантелеймона та багат шарового поселення археології Гнідавська Гірка. Із півночі та півдня ділянка досліджень обмежувалася ґрунтовими дорогами, зі сходу та заходу межувала з ріллею. У топографічному плані ділянка розташована на першій надзаплавній терасі лівого корінного берега р. Стир, за приблизно 1 км на південь від русла річки. Рельєф хвилястий, простежено загальний схил на північ, до русла річки. Ґрунт гумусований чорнозем. Ділянка задернована. Культурний шар римського часу, періоду Київської Русі та пізнього середньовіччя.

Територія розкопу знаходиться в давньому історичному районі Куповаті. Територія урочища, разом із сусідніми урочищами Панський город та Гнідавська Гірка, була заселена ще з часу неоліту, однак найінтенсивніше заселення тут відбувалося протягом XI–XIII ст., коли ці території становили комплекс південних передмість княжого Лучеська¹. Однак, якщо сусідні урочища археологічно досліджуються ще з 30-х років XX ст., то в урочищі Куповаті, у зв'язку з забудовою, стаціонарні розкопки проведено вперше.

© Баюк В., 2010

¹ Баюк В. Г. Селище княжої доби на території урочища Гнідавська Гірка // Наук. вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки / За ред. С. Гаврилюк. – Луцьк, 2009. – С. 64–69.

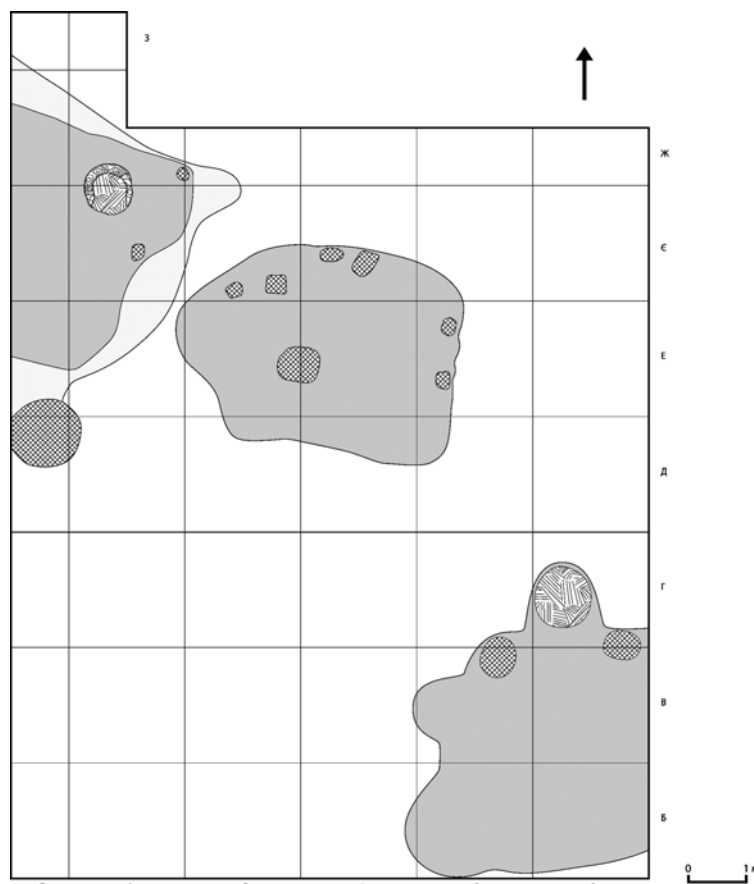

Рис. 1. Рованці, урочище Куповаті. Загальний план розкопу.
Fig. 1. Rovantsi, locality Kupovati. General plan of excavation site.

На ділянці забудови, по її південному краю, було закладено Розкоп 1 розмірами 12×6 м, орієнтований за сторонами світу (рис. 1). Місце закладення розкопу було зумовлене перспективою подальшого його розширення на ділянку забудови, що виправдалось у процесі подальших досліджень. Довжина розкопу покривала всю вужчу частину відведеної під забудову ділянку, ширина розкопу у 3 квадрати (6 м) була визнана найраціональнішою. Розкопу 1 була присвоєна літерна нумерація з півдня до півночі від Б до Г та цифрова зі сходу на захід від 2 до 7. Під час дослідження рівень дна розкопу було доведено до материка і глибина становила –0,6 м від репера. Враховуючи рівнинний рельєф на ділянці дослідження репером було обрано рівень сучасної денної поверхні.

На ділянці розкопу зафіксована така стратиграфія: 0,0–0,25 м – орний шар ґрунту зі знахідками сучасного періоду та незначною кількістю знахідок кераміки; 0,25–0,5 м – шар суглинку, в якому трапляються матеріали

римського часу, ліпна кераміка типу Луки-Райковецької та гончарна періоду Київської Русі; 0,5–0,6 м – світлий шар передматерикового суглинку зі знахідками ліпної кераміки, що нижче переходив у світлу материкову глину.

Культурний шар простежується з глибини 0,25 м у вигляді ґрунту з фрагментами ліпної та гончарної кераміки й окремими знахідками періоду від середини I тисячоліття н. е. до XI–XII ст. н. е. Необхідно відзначити також майже повну відсутність у розкопі остеологічного матеріалу, а також збільшення (пропорційно до глибини розкопу) проценту ліпної кераміки перед гончарною. На глибині з 0,4 м у квадратах Б-В-Г2 зауважено скупчення обмазки та ранньогончарної кераміки, в інших же частинах розкопу її знахідки були рівномірними.

У процесі дослідження в східному куті розкопу при зачистці на глибині 0,6 м у квадратах Б-В-Г 2-3-4 було зафіксовано чітку пляму з фрагментами кераміки, яка в процесі дослідження виявилася житлом.

Житло 1 було простежене у квадратах Б-В-Г 2-3-4 на глибині 0,6 м від репера. Вдалося дослідити лише його частину, оскільки пляма житла тягнулася в східний борт вже за межі відведеної для забудови ділянки. Досліджена частина має підпрямокутну форму, більш видовжену по лінії захід-схід, розмірами 2,2×4,2 м і висотою вертикальних земляних стінок 0,4–0,45 м від рівня долівки. Долівка добре утрамбована лише в центральній частині, ближче до стінок вона різко падає донизу та стає слабшою, що досить ускладнило пошук стінок. У південно-західному куті житла досліджено півовальну в плані сходинку, розмірами 0,5×0,4 м і висотою від рівня долівки 0,2 м, що найпевніше могла слугувати за вхід до житла. У північному куті досліджено потужну нішоподібну піч, розмірами по череню 1×1,2 м і висотою сильно обпалених стінок 0,25 м. Устя печі повернуті на південь, їх ширина 0,2 м. З різних боків від неї виявлено дві ямки, насичені темним ґрунтом з попелом. Ямку розмірами 0,4×0,3 м з глибиною 0,25 м від рівня виявлення за розміщенням її чітко у північно-західному куті котловану можна визначати як стовпову. Інша, праворуч від печі, найімовірніше слугувала як припічна. Вона мала розміри 0,8×0,7 м, глибину 0,3 м від рівня виявлення і була заповнена сильно золистим ґрунтом з фрагментами печини.

Заповнення житла складав темніший на фоні світлого материка суглинок, в якому було виявлено фрагменти гончарної кераміки періоду Київської Русі. Судячи з технологічних особливостей вінець та складу глиняного тіста представлених фрагментів вони належать до давньоруського часу X ст., знахідки з долівки та череня печі того ж часу загалом датують комплекс житла X ст.

Для подальшого дослідження ділянки розкоп було продовжено на північ на три квадрати (присвоєна буквенна нумерація від Д до Є). Культурний шар такий самий, однак відзначено більший процент ліпної кераміки римського часу.

При горизонтальній зачистці в центральній частині розкопу, у квадратах Д-Е-Є 3-4-5, скупчення ліпної кераміки були зауважені ще з глибини 0,4 м і при досягненні глибини розкопу 0,6 м тут виявилася чітка півовальна пляма темного заповнення. При його розборі пляма виявилася заповненням котловану споруди 1.

Споруда 1 досліджена повністю, вона півовальна в плані, південна та східна стінки споруди більш рівні, північна та західна заокруглені. Розміри споруди 5,4×4,5 м, глибина від рівня виявлення 0,4 м. У північно-західному куті простежено материковий останець, що тягнеться від кута вздовж північної стінки споруди. У дні споруди виявлено шість згрупованих у три групи стовпових ямки, чітко у східному куті, чітко в північному куті та в північно-західній частині споруди. Ями круглі, діаметрами 0,3 м і глибиною 0,2–0,4 м. Посередині споруди була ямка від центрального опорного стовпа, діаметром 0,4 та глибиною 0,3 м.

Заповнення споруди складав трохи темніший ґрунт, в якому виявлено фрагменти кераміки вельбарської культури IV ст. та глиняний тягарець до ткацького верстата. Враховуючи знахідки та планування споруди її можна віднести до типу каркасно-стовпових мілких півземлянок виробничого характеру й інтерпретувати як ткацьку майстерню IV ст.

Ще одну пляму було локалізовано у північно-західному куті розкопу, і для повного її розкриття розкоп було розширено на північ на 1 м з присвоєнням прирізці літери Ж та зроблено прирізку розмірами 2×2 3-7. Цими заходами вдалося відкрити частину плями заповнення об'єкта, що входила в межі досліджуваної ділянки. При розборі плями вдалося дослідити житло 2.

Житло 2 локалізувалось у квадратах Д-3 6-7 при зачистці на глибині 0,6 м. Його котлован розмірами 2,5×3,2 і глибиною 0,5 м від рівня виявлення підквадратний у плані і орієнтований кутами за сторонами світу. Долівка переважно рівна, однак утрамбована досить слабко. До житла належать дві розчищені печі. Перша розміщена у східному куті житла на долівці, устя виходять усередину житла, розміри череня 0,7×0,6 м, глиняні стінки збереглися на висоту 0,25 м. Очевидно це залишки типової для києво-руського часу печі, що знаходилась у куті і слугувала для господарських потреб. Інша піч, нішоподібна, розміщувалась у південному куті, від неї зберігся лише великий круглий добре пропалений черинь діаметром 1,3 м. Низка стовпових ямок на дні котловану чітко лежать на одній лінії вздовж східної стінки житла (дві в кутах та одна посередині).

Житло було заповнене темним ґрунтом зі знахідками кераміки типу Лука Райковецька. Присутність таких фрагментів на долівці датує комплекс цього житла періодом Луки Райковецької VIII–IX ст.

Під час дослідження було виявлено як масовий матеріал, так і низку індивідуальних знахідок. Вони будуть розглянуті окремо по об'єктах, а також проаналізовано склад культурного шару.

Керамічний комплекс із заповнення житла 1 складається із дев'яти фрагментів, з яких один вінчик ліпний, а інший гончарний вельбарської культури, чотирьох вінчиків, двох стінок та придонної частини від посудин давньоруського часу.

Ліпний посуд представлений фрагментом верхньої частини чорнолощеного горщика з малим ледь відігнутим горизонтально зрізаним вінцем, характерним для IV ст. (вельбарська культура). До гончарного вельбару належить фрагмент вінця з високою шийкою та маленьким заокругленим під валик вінцем.

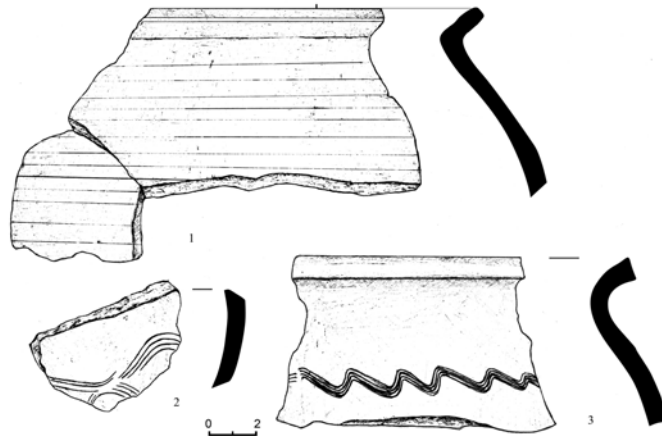

Рис. 2. Рованці, урочище Куповаті. Житло 1. Кераміка.
Fig. 2. Rovantsi, locality Kupovati. House 1. Ceramic tableware.

Чотири знайдені у заповненні житла вінця відносяться до “курганного типу” і мають гострий виступ ззовні посудини. Три з них мають сірий колір, один – темно-коричневого кольору (рис. 2, 1, 3).

Дві стінки гончарних горщиків із житла дещо відрізняються. Одна – темно-коричневого кольору, орнаментована різними хвилястими лініями нижче плічок горщика, інша, знайдена у розвалі печі, світло-цеглистого кольору, світла на зламі й орнаментована хвилястими різними лініями (див. рис. 2, 2).

Датується житло за типом киево-руських вінців X–початком XI ст.²

Керамічний матеріал житла 2 представлений дев'ятьма фрагментами ліпного і кружального посуду.

² Кучера М. П. Кераміка // Археология Украинской ССР. – Киев, 1986. – Т. 3. – С. 450.

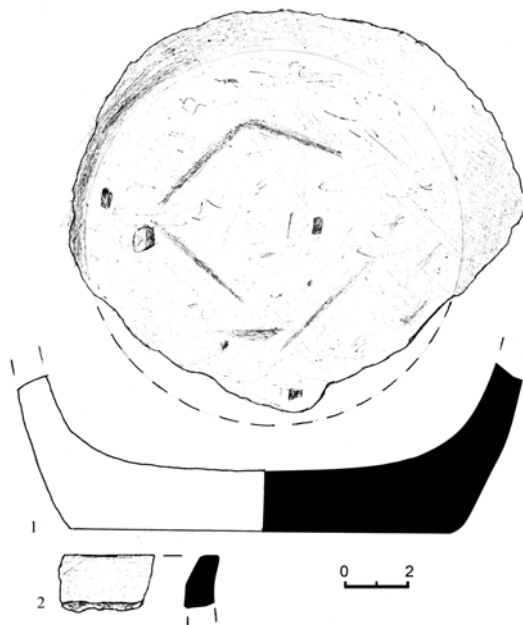

Рис. 3. Рованці, урочище Куповаті. Житло 2.
Кераміка.
Fig. 3. Rovantsi, locality Kупovati. House 2.
Ceramic tableware.

До ліпної кераміки треба віднести знахідку маленького косо зрізаного всередину вінця світлокоричневого кольору зі значними домішками у тісті (рис. 3, 1), та дві грубі придонні частини ліпних горщиків. Діаметр донець 11 і 12 см, вони середньої якості, зі значними домішками у тісті та виразними слідами загладжування поверхні рослинністю (див. рис. 3, 2).

П'ять знайдених у заповненні житла вінець належать до “курганного типу” і мають гострий виступ ззовні посудини. З п'яти представлених фрагментів чотири мають звичайний сірий колір, один – світлий колір і ознаки повторного випалу.

Фрагмент стінки гончарного горщика з житла темно-коричневого кольору, багато орнаментований горизонтальними врізними лініями та частиною хвилястої лінії.

Датується житло за знайденими в розвалі печі фрагментами придонних частин ліпних горщиків періодом Луки Райковецької (VIII–IX ст.).

Керамічний матеріал споруди 1 представлений десятьма фрагментами ліпного та одним фрагментом гончарного посуду, що належить до вельбарської культури (IV ст.).

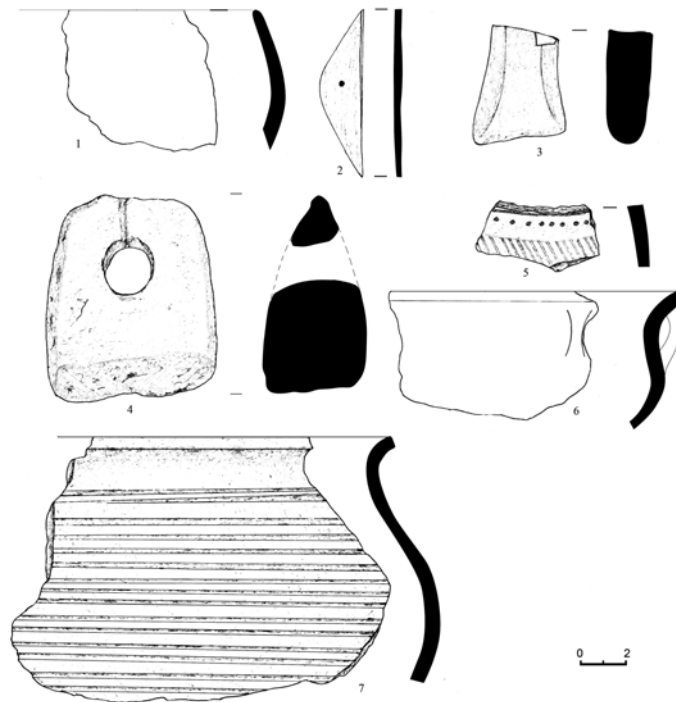

Рис. 4. Рованці, урочище Куповаті. Споруда 1: 1, 5–7 – кераміка; 2 – кістка; 3 – камінь; 4 – глина.

Fig. 4. Rovantsi, locality Kupovati. Structure 1: 1, 5–7 – ceramic tableware; 2 – bone; 3 – stone; 4 – clay.

Фрагмент гончарної тонкостінної стінки можна віднести до римського імпорту. Виріб тонкостінний, якісний, коричневого кольору. На внутрішній поверхні виразні сліди гончарного кола. Домішки до глиняного тіста дуже незначні.

Ліпна кераміка відрізняється варіантами:

Два вінця від горщиків опуклих форм з рівно заокругленими закінченнями (рис. 4, 1). У тісті значні домішки та середній випал.

Верхня частина чорнолощеного біконічного горщика зі збереженою ручкою, з відігнутих та заокруглених вінцем, звичайної для носіїв вельбарської культури форми. Ручка доліплена до готового тулуба виробу і плавно заглажена пальцем (див. рис. 4, 6).

Верхня частина тонкостінного горщика “кунфа”, має типову для нього форму вінця і велику домішку піску у глиняному тісті.

Фрагмент стінки лощеного ліпного горщика, багато орнаментований рядами косих насічок, маленьких круглих вдавлень та горизонтальною врізною лінією (див. рис. 4, 5).

Три фрагменти чорного кольору, три – коричневого, два – світло-коричневого з підлошенням, один – світло-коричневий рустований, два – сірого кольору.

Серед інших знахідок потрібно відзначити тягарець для ткацького верстата (див. рис. 4, 4). Він прямокутної форми зі звуженням однієї зі сторін, розміри збереженої частини 8,5×7×5,5 см. Виріб має наскрізний отвір діаметром 2,5 см. Матеріалом слугувала середньо випалена глина. Такі тягарці виявив Д. Козак під час розкопок у Линеві на Волині³. Знайдений у заповненні споруди точильний брусок з каменю має середню спрацьованість, розміри збереженої його частини 4,5×3×2,5 см (див. рис. 4, 3). Тильна частина кістяного гребеня з цієї ж споруди має розміри 7×2×0,5 см, у верхній його частині – наскрізний отвір діаметром 0,3 см (див. рис. 4, 2).

Матеріали з культурного шару представлені керамічним матеріалом (21 фрагмент) та індивідуальними знахідками. Загалом за складом знахідки з культурного шару відповідають дослідженим у розкопі об'єктам.

Кераміка презентована ліпними та гончарними посудинами кількох типів. До ліпної належать:

1) фрагмент верхньої частини ліпного горщика. Вінце потовщене, вертикальне та горизонтально зрізане (рис. 5, 8). Колір цеглистий, поверхня лошена, тісто пористе, з домішками. Виріб датується часом тшинецької культури (XV–XII ст. до н. е.)⁴;

2) фрагмент верхньої частини ліпного горщика тюльпаноподібної форми. Вінце тонке, плавно відігнуте назовні та заокруглене. Під вінцем – два наскрізні проколи зроблені до випалу зсередини посудини. Поверхневий шар цеглястий, внутрішній – темного кольору, підлощений (див. рис. 5, 9). Тісто пористе, зі значними домішками, випал поганий. Він може бути широко датований періодом ранньозалізного часу (друга половина I тисячоліття до н. е.).

Вельбарська культура представлена відносно більшою кількістю знахідок, у яких вінця відрізняються декількома варіантами:

1) фрагмент верхньої частини ліпного горщика-кунфа, в якого вінце вертикальне та плавно заокруглене (див. рис. 5, 10).

2) фрагмент верхньої частини ліпного горщика-кунфа, в якого вінце вертикальне та горизонтально зрізане (див. рис. 5, 3).

3) фрагмент верхньої частини ліпного горщика-кунфа, вінце у якого вертикальне, увігнуте всередину та плавно заокруглене (див. рис. 5, 6).

³ Козак Д. Н. Венеди. – К., 2008. – С. 374; рис. 207, 1.

⁴ Березанская С. С. Восточно-тшинецкая культура // Археология Украинской ССР. – Киев, 1985. – Т. 1. – С. 437–444.

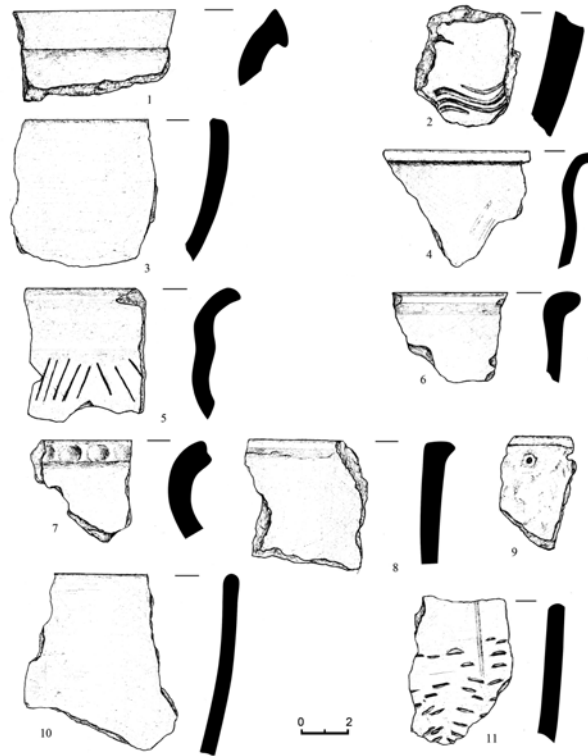

Рис. 5. Рованці, урочище Куповаті. Кераміка з культурного шару.
Fig. 5. Rovantsi, locality Kupovati. Ceramic tableware from cultural layer.

4) фрагмент верхньої частини ліпного горщика. Вінце високе, плавно відігнуте та горизонтально зрізане, має додаткове оформлення під вінцем виступом у вигляді пружка. Виріб орнаментований рядом косих тоненьких насічок (див. рис. 5, 5).

5) фрагмент верхньої частини ліпної миски, в якій вінце високе, плавно відігнуте та плавно заокруглене (див. рис. 5, 4).

Ці матеріали типові для носіїв вельбарської культури (IV ст.), зокрема відомі з розкопок в урочищі Шанків Яр біля с. Хрінники на Рівненщині⁵.

Період культури типу Лука Райковецька представлений знахідками ліпного та підправленого на ручному гончарному колі посуду.

⁵ Козак Д., Прищепя Б., Шкоропад В. Давні землероби Волині (пам'ятки археології на Хрінницькому водоймищі). – К., 2004. – С. 126, № 5; 138, № 4; 165, № 5.

Автор висловлює щирі вдячність д-ру іст. наук, професору Д. Козаку за допомогу в інтерпретації матеріалів ранньослов'янського часу.

Серед ліпних можна виділити фрагмент горщика, в якого вінце плавно відігнуте назовні посудини та косо зрізане і ззовні оформлене рядом пальцевих защипів (див. рис. 5, 7)⁶.

Підправлені на гончарному колі вироби мають вінця, що плавно відігнуті та косо зрізані назовні посудини.

Стінки посуду цього типу орнаментовані типовим для носіїв культури типу Луки Райковецької врізним хвилястим орнаментом (див. рис. 5, 2). Загалом такий комплекс, зважаючи на наявність підправлених на гончарному колі виробів, можна датувати кінцем IX–першою половиною X ст.

Києво-руські матеріали представлені кружальною керамікою, з майже однотипними вінцями, які все ж дещо відрізняються. Переважно вінця “курганного типу” мають гострий відтягнутий донизу край (див. рис. 5, 1), в одному випадку “курганне” вінце має невеликий гострий виступ. Такі вінця мають широкі аналогії, в тому числі з розкопок Б. Прищепи в літописному Дорогобужі⁷ і датовані досить вузько X–початком XI ст.

Багато в культурному шарі також індивідуальних знахідок, які представлені виробами з кольорових металів. Це монети, поясні пряжки, хрестики, сережка, іконка-складень та багато іншого. Детально на них не зупиняємось, оскільки ця тема заслуговує окремої публікації.

Отже, розкопки в урочищі Куповаті підтверджують багатозаровість і багатство археологічної пам’ятки й обґрунтовують необхідність проведення археологічних розкопок при будь-якому будівництві в околицях Луцька.

**THE FIELD RESEARCHES OF ARCHAEOLOGICAL SITE IN LOCALITY
KUPOVATI IN VICINITY OF LUTSK DURING SEASON 2010**

Viktor BAIUK

*Institute of Archaeology of National Academy of Sciences of Ukraine
DE “Volynian ancientries” of Rescue archaeological service of Ukraine
36a, Kopernik str., Lutsk, 43010, Ukraine
e-mail: vf_oasu@i.ua*

The materials are published in the article following the results of the field researches in year 2010 in the locality Kupovati in vicinity of Lutsk. Three objects were investigated containing rich cultural layer. It was shown on the basis of new materials that the uncovered part of settlement was multi-layered. The chronology and spatial limits of settlement were specified.

Key words: agricultural neighbourhood, fence surrounding village, settlement.

⁶ Максимов Е. В., Петрашенко В. А. Славянские памятники у с. Монастырек на Среднем Днепре. – Киев, 1988. – 148 с.

⁷ Прищепя Б. А., Никольченко Ю. М. Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. – Рівне, 1996. – С. 52, рис. 79, 8.

**ПОЛЕВЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКА АРХЕОЛОГИИ В УРОЧИЩЕ
КУПОВАТИ В ОКРЕСНОСТЯХ ЛУЦКА 2010 ГОДА**

Виктор БАЮК

Институт археологии НАН Украины

ДП “Волинские древности” Охранной археологической службы Украины

ул. Коперника, 36а, Луцк, 43010, Украина

e-mail: vf_oasu@i.ua

Опубликованы материалы полевых исследований, проведенных в 2010 г., в урочище Куповати в окрестностях Луцка. Выявлены три одновременных объекта и мощный культурный слой. На основании новых материалов подтверждена многослойность изученной части поселения, уточнена его хронология и пространственные рамки.

Ключевые слова: сельскохозяйственная округа, округа, поселение.

Стаття надійшла до редколегії 26.10.2010

Прийнята до друку 10.11.2010